

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ЯПОНСЬКА ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
ХХ СТ.**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 13-431 групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійної програми
«014 Середня освіта (Історія)»
Вовк Владислава В`ячеславівна
Керівник к.і.н., доцент Михайленко Г. М.
Рецензент к.і.н., ст. викладач Сидорович Є.С.

Херсон - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	6
РОЗДІЛ 2. Модернізація Японії в період Мейдзи як підґрунтя японської державної ідеології кінця XIX – першої половини XX ст.	22
РОЗДІЛ 3. Трансформація державної ідеології Японії в перші десятиліття XX ст.	31
3.1 Суспільно-політичні перетворення в Японії наприкінці XIX – на початку XX ст.	31
3.2 Національна самоідентифікація японців як складова формування нової державної ідеології	35
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Період кінця XIX – першої половини XX ст. можна справедливо вважати перервою у капіталістичному розвитку Японії за європейським зразком. Незважаючи на сильні позиції західних елементів (наприклад, лібералізм суспільно-політичного життя) у перші десятиліття XX ст., вже з цього часу все більшого поширення набувають традиційні політико-ідеологічні принципи, засновані на синто-конфуціанських вченнях. Це вилилось у посилення культу імператора та експансіоністську політику Японії у першій половині XX ст.

Питання ідеологічних основ політичного розвитку Японії у вказаний час є досить актуальними в історичній науці. Ідеологія тенноїзму, що мала центральне значення для розуміння змісту довоєнного націоналізму ще з «епохи Мейдзі» (1868 – 1941 рр.), зберігає в трансформованому вигляді свою життєдіяльність і сьогодні. Саме ця ідеологічна система слугує ключем до розуміння національного характеру японців, особливостей їх світогляду та соціально-політичних уявлень.

Однією зі складових елементів ідеології Японії другої половини XX ст. стала націоналістична концепція сутності культури і суспільно-політичного розвитку країни. Тому при її формуванні не можна обійтись без вивчення націоналістичних, суспільно-політичних елементів першої половини XX ст., що мали у свій час величезне значення.

До того ж, досі залишається відкритим питання існування в Японії фашистського режиму. О.Є. Жуков стверджує, що на той час в країні панував фашистський рух (опозиційний націоналістичний рух терористичного характеру), проте відкидає можливість існування фашистського режиму. В абсолютній фашизації японського суспільства переконували радянські історики: І. Латишев, Л. Кутаков,

Д. Гольдберг. У свою чергу, І. Мазуров, не відкидаючи короткочасного панування фашистського руху, вважає, що говорити про політичні процеси в Японії, як про фашистські, не обґрунтовано і навіть помилково.

Отже, проблема японської державної ідеології кінця XIX – першої половини XX ст. заслуговує на подальше вивчення.

Мета дослідження полягає у визначенні основних ідеологічних принципів політичного розвитку Японії в кінці XIX – 30-х рр. XX ст.

Для цього автор ставить такі дослідницькі **завдання**:

– дослідити модернізаційні зміни в політичній, економічній та культурній сферах Японії у «період Мейдзі» (1868 – 1912 рр.);

– з'ясувати фактори посилення культу імператора в першій половині XX ст.;

– охарактеризувати суперечність державної ідеології внутрішньополітичного розвитку Японії у 20 – 30-х рр. XX ст.;

– визначити сутність японського націоналізму;

Об'єктом дослідження є політична історія Японії XX ст.

Предметом дослідження є ідеологічні принципи внутрішньої та зовнішньої політики Японії кінця XIX – першої половини XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XIX – першу половину XX ст.

Територіальні межі визначені кордонами Японії наприкінці XIX – в перші десятиліття XX ст.

Методологічна основа та методи дослідження. Принципи історизму, об'єктивності та всебічності становлять методологічну основу роботи.

Використано такі **методи** дослідження: загальнонаукові (аналізу та синтезу, індукції та дедукції) та спеціально-історичні (історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, проблемний).

Практичне значення. Матеріали дослідження, окремі його частини, висновки можуть бути використані при викладанні відповідних тем Нової та Новітньої історії країн Сходу, спеціальних курсів з політології, історії політичних та правових вчень.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз проблем пов'язаних з державною ідеологією Японії в кінці XIX – початку XX ст. розпочався з 40 – 50-х рр. XX ст. японськими та радянськими істориками. Окупація Японії американськими та європейськими військами викликали підвищений інтерес щодо історії та культури цієї держави. На сьогодні існує багато досліджень про відповідні теми, не дивлячись на те, що доступність до них носить достатньо обмежений характер. Зі змінами загальних концепцій історії та методології аналізу історії відбувається перегляд і деяких питань в історії Японії. Ключовим серед них стала державна ідеологія в Японії у період модернізації (кінець XIX – початок XX ст.).

В історіографії проблеми можна виділити три групи робіт: япономовні, російськомовні та англійськомовні, які аналізуються згідно хронологічного принципу.

Японська історіографія. Науковці японської історіографії післявоєнного періоду (40 – 50-ті рр. XX ст.) виступили із критичною відозвою до пануючих релігійних, японоцентричних концепцій. Нарівні із традиційним інтересом до історії держави вони в значно більше звертали увагу на соціально-економічні моменти та культурний спадок. Після поразки Японії у Другій Світовій війні почалась демократизація громадського та наукового простору в післявоєнні роки, що пробудило цікавість істориків щодо проблем зовнішньополітичного курсу Японії, на що підштовхнув інтерес осмислити причини та результати поразки.

В цей період над вищезазначеними тематиками працювали науковці двох шкіл – Японської асоціації політичних наук та Японського товариства науки міжнародної політики. Під їх дахом

об'єднались такі вчені: Міядзака Хіросі, Кобаясі Тацуо, Учіяма Масакума, Куріхара Наокічі, Фудзівара Акіра та ін. Основна особливість їх робіт є утвердження ідеї, що головною причиною агресивної політики Японії в 30 – 40-х рр. ХХ ст. – незадоволення міжнародним станом держави, а не різні внутрішні чинники [47].

У 60 – 80-ті рр. ХХ ст. – це час японської історіографії, коли актуалізується характер причин пришвидшеної модернізації країни та поява теорії об'єднання внутрішніх чинників японської агресії у 30 – 40-х рр. ХХ ст. із зовнішньополітичними. Характеризуючи громадський клімат у ХІХ і ХХ ст., історики поділяються на декілька таборів. Одна частина науковців схвалила Такеуті Йосімі («Новий час в Японії та Китаї», 1967р.). Він зазначав, що Японія була краще підготовлена до впливу та поширення західних цінностей в результаті відкритої традиційної культури. Друга частина (Хаясі Мотон, Сінобу Ое та ін.) після вивчення соціальних рухів Японії, відзначали, що вищезазначені тенденції стали тільки приводом для реформацій в японському суспільстві, а головні ідеали були запозичені в західній цивілізації. Третя група захищала ідею, що переважним чинником модернізації в Японії переважили зовнішньополітичні чинники (Йода Йосіне, Іюе Кіпосі та ін.) [18].

Більш популярною стала проблематика функціонування фашизму в Японії на початку ХХ ст. Часто дану характеристику правлячому режимові в Японії надавали фундаментальні праці: Хані Гору «Історія японського народу» (1965р.) [63], Х. Ейдус «Історія Японії з найдавніших часів до наших днів» (1968 р.) [68], що мали переклад російською мовою, та інші.

В наші дні сучасна японська історична наука, від початку з 1990-х рр. спостережена відродженість політично-налаштованої правої історіографії, яка намагається здійснити переоцінку багатьом аспектам історії Японії за останні 100 років.

У сучасному світі активно працює «Ліберальна група вивчення історіографії», відкрита у 1995 р. професором Токійського університету Фуджіока Нобукацу. Головною метою сучасних японських історіографів – відродити забуту тематику наукових праць: проблема паназіатизму, роль Японії у звільненні азійських народів від колоніалізму Західної Європи. Головна увага приділена розкриттю різних проблем національного духу японців, особливого впливу синто-конфуціанських догм і концепцій (Д.Аракава, Дої Такео, Сіба Ретаро, Такеуті Ясуо та інші) [18].

Відмітимо, що до великої кількості японських досліджень ми не маємо доступу, оскільки лише менша частина робіт має переклад на російську мову. Україна не має великого центру з опрацювання історії Японії. Історики здійснюють незначні публікації з певних аспектів, але вони видаються в обмеженому і важкодоступному характері.

Російськомовна історіографія. Видання перекладені російською мовою будь-якого повоєнного десятиліття є більш поширеними та читабельними за умови досліджень державної ідеології в Японії наприкінці XIX – першій половині XX ст.

Японознавство у 50 – 60-х рр. XX ст. характеризується бажанням проаналізувати японську історію та культуру у головних особливостях (Гальперін А.Л., Жуков Є.М.), але значна увага приділена соціальному та економічному потенціалу в Японії.

Слід звернути увагу на працю І.А. Латишева «Внутрішня політика японського імперіалізму напередодні війни на Тихому океані» (1955 р.), в котрій аналізується докладна картина розвитку японського соціуму. Найголовніше, відзначено поширену у досліджуваний період теорію японського фашизму, яка засновувалась на комінтернівському розумінні цього явища як відкритої терористичної диктатури найагресивніших, шовіністичних фінансових

капіталістів. Автор проповідує концепцію формування в Японії в кінці 20 – 40-х рр. ХХ ст. фашизму на зразок «монархо-фашизму» [26].

Більш краще ідейну основу державного піднесення Японії в кінці ХІХ – першій половині ХХ ст. представлені в роботах радянських науковців 70 – 80-х рр. ХХ ст. Саме до даного часу історики найчастіше звертаються з приводу національних особливостей японської нації та народних поглядів японців 20 – 30-х рр. ХХ ст.

В 70-х рр. ХХ ст. продовжується напрям аналізу експансіоністської діяльності Японії, а характеристика державної ідеології досліджуваного часу залишався достатньо обмежений. Дану особливість можна побачити у роботах Сапожнікова Б.Г. [55], Жукова Є.М. [20], Паскова С.С. [47], Савіна А.С. [53] та ін.

Розвиток філософії в Японії в 20-ті рр. ХХ ст. із поширенням марксистської програми в державі найкращим чином опрацьовано в дослідженні Соловйова Н.П., Михайльова О.О. «Філософські погляди Мікі Кійосі і суспільна думка в Японії в кінці 20-х – на початку 30-х років» [61].

В 1980-х рр. збільшується кількість праць, в яких поглиблюються і удосконалюються тематики, розпочаті у 1970-х рр. Продовжуються досліди причин мілітаристського розвитку Японії 30-х рр. (Іванов М.І. [19], Марков А.К. [33]) та вперше починаються розроблятися концепції ультраправих рухів в Японії (Георгієв Ю.В., Головніна Н.А. [9]).

Також у досліджуваний час публікуються дослідження, які представляли інтерес крізь призму визначення процесів культурного спадку японців.

Науковий співробітник відділу Японського Інституту сходознавства АН СРСР Гришельова Л.Д. у власному проекті «Формування японської національної культури (кінець ХVІ – початок

XX ст.)» (1986 р.) детально проаналізувала розвиток японської культури, звернувши головну увагу на її «вестернізацію» в другій половині XIX ст. [7]. Охарактеризувавши загальний спектр культурного розвитку держави на протязі століть: громадсько-політичну думку, релігію, освіту, книгодрукування, видовищні мистецтва і музику, образотворче та декоративно-прикладне мистецтво, архітектуру, побутову культуру, вона зробила висновок, що розвиток теорії японського націоналізму тісним чином узгоджена із традиціями японського народу та починається з другої половини XVII ст. За її висновками вперше ідею про «національну специфічність» японців сформував Ямадзакі Ансай (1618 – 1682 рр.), священник, військового походження. Окреме дослідження автора присвячено першому досліднику японських традицій Мотоорі Норінага (1730 – 1801рр.) [8].

Цікавими є розробки 1980-х рр. Проннікова В.О. та Ладанова І.Д. У власних етнопсихологічних описах «Японці (етнопсихологічні нариси)», 1985) у вигляді роздумів особливих характерних поведінкових рис японців вони створили цікавий світ національної життєвої ідентифікаційної поведінки японського народу [51].

З'явилися вперше фундаментальні розробки, поєднані тематикою: сінто в історії Японії. Головним професіоналом в галузі даної проблеми у радянській історіографії став Светлов Г. Є. Його публікації присвячувалися дослідженням японської національної релігійної схеми – сінто. Історик аналізував особливості даної релігійної системи, що дозволило правлячим колам довоєнної Японії використати її для розвитку націоналізму, з метою виправдати агресивну політику японського імперіалізму. Гришельова Л. Д. поєднувала еволюцію теорії японського націоналізму із етнічною культурою японців. Посилаючись на неї, Светлов Г.Є. провів паралелі між сінтоїзмом та японським шовінізмом на початку XX ст. Він із

критичністю розглядав спробу відродження колишнього впливу синто на умови сучасності, стверджував, що це було в принципі можливим [57].

Одну із перших спроб публікації фундаментальної роботи, яка присвячувалась ідеологічним напрямам Японії, стала праця Поспелова Б. М. «Ідеологічні течії сучасної Японії». Історик розглядав концепцію японських авторів з проблем громадянського розвитку та соціальних відносин, яка базувалася із протиставлення Схід – Захід та увага акцентувалася на «специфіках» далекосхідному історичному процесі [50].

Професіоналом з проблем експансійної ідеології Японії в 30-ті рр. ХХ ст. стала Верисоцька О.М., яка вперше комплексно вивчила питання, визначивши передумову та еволюцію паназійської теорії в Японії, імперіалістичних поглядів японських громадян у першій половині ХХ ст. Але вона, як і абсолютна більшість істориків СРСР, не змогла обійти трактовку історичних реалій з позиції марксистсько-ленінської моделі [4].

На початку 1990 р. помітно змінилися напрями досліджень із сучасної історії Японії, сформувалися цікаві і змістовні дослідження, нові методології вивчення історії. Помітну актуальність набрала тема фашизму в Японії, національна самоідентифікація, нечуваного розмаху набрала теорія модернізації (Зарубіна Н.Н. [16], [17], Хорос В. [65] та інші), через призму якої досліджують всі сьгоднішні науковці.

В 1990 р. опубліковано дослідження Т.Г. Сили-Новицької «Культ імператора в Японії: міфи, історія, доктрини, політика», яка виявилася однією з перших спроб спеціалізованого дослідження з ідеологічного моменту культу японського імператора у радянській історіографії [58]. В міжвоєнній доктрині Японії власне політичний культ імператора, розпочатий представниками Мейдзі на живому

національному ґрунті (синтоїзмі), що став єдиним інтегрованим началом, яке породило у японців особливе чуття єдності із виключними і сильними національними почуттями, що в 1930-і роки еволюціонували в шовіністичну політику.

В дослідженні зроблені висновки з метою відзначити взаємозв'язок офіційної моралі і народної свідомості в різних періодах історії Японії. Власне сам взаємозв'язок, тому що, з однієї сторони, ідеї теноїзму поширювалися привілейованими станами простому люду, але, з іншої – культ імператора вирос і з народу, із національної свідомості, властивої японцям на протязі багатьох століть, був поєднаний з їх культурою, світоглядом та традиціями.

У 1990-ті рр. достатньо актуальною стала тематика сприйняття європейських цінностей і розвитку національної японської філософії і Китаю, якщо порівнювати взаємовпливи японської та китайської культури одна на одну. Деякі зробили висновки, що Японія досить легко прийняла європейську культуру (Загорський А.В.), а в Китаї у великої кількості людей сформувалася цікавість до бурхливого розвитку Японії, попри почуття не лояльності до японців, як до «дикунів», залишалися головними (Чудодеев Ю.В.) [12; 66].

Відносно нещодавно І. В. Мазуров продемонстрував новий підхід до вивчення японського фашизму у власному монографічному дослідженні. Він дозволив не тільки підійти з розумінням характерних рис та особливостей японського фашизму, але й осмислити державну історію Японії у 1930 – 1940-х рр. минулого століття. Він виділив шість головних характеристик тоталітарного режиму: 1) абсолютна влада при автократичній формі державного правління, 2) ідейний монізм, 3) присутність суспільно-політичних рухів (в тому числі релігійно-політичних), що створювало потужну соціальну базу цьому режимові, 4) державний терор, 5) господарська автаркія під час жорстко регламентованій економіці, 6) відсутність лібералізму [29].

Паралельно з цим І. Мазуров розглядав фашизм як різновид тоталітаризму, створивши ідеологічно інший методологічний напрям до даного процесу [29].

Доктор історичних наук, один з головних спеціалістів з історії Японії Мещеряков О.М. встановив власний погляд на японську модель тоталітаризму, виокремивши його історико-культурні характеристики. Великий пласт власних публікацій він приділив проблемам самоідентифікації японців у відношенні із західною цивілізацією, зазначивши, що на початку ХХ ст. перед японцями встала дилема подолання етнічних комплексів, зв'язаних із хаотичністю європеїзації держави [36]. Особливим для його праць стало звернення до самобутніх характеристик японської душі. Японський національний характер, його формування та трансформація в першій половині ХХ ст., став предметом вивчення таких сучасних вчених, як: Маркар'ян С.Б., Молодякової Е.В. [42], Молодякова В.Е. [40; 41], Шкаруба Л.М. [67], Латишев І.А. [27], Аракава Д. [1] та інших.

Роботи Маркар'ян С.Б., Молодякової Е.В. стали першою спробою переглянути існуючу концепцію історії Японії після реставрації Мейдзі з позиції теорії етногенезу Л.Гумільова і теорії модернізації. Робота представляє з себе сукупність різних теоретичних підходів, що робить висвітлення деяких аспектів історії неповним [42; 43].

Численні дослідження національних особливостей різних сфер життя японців дозволило вченим Крупянко М.І. та Арешидзе Л.Г. говорити про «ідеологію державного націоналізму» як про історично сформовану специфічну державну ідеологію та практику її застосування владою країни в політичних цілях [43].

Використовуючи нові архівні матеріали та сучасні результати досліджень, Кошкін А. [23; 24; 25], Макачук О.І. [32], Куланов А.

представляють невідомі аспекти анексії Кореї (1908 – 1910 рр.) та агресії проти Китаю в 1930-х рр.

Новий підхід щодо вивчення лібералізму в Японії виявив професор Далекосхідного державного університету Совастеев В.В. Останній, на відміну від Верисоцької О.М., яка в свій час також торкалась цієї проблеми, розкриває її з історико-культурних позицій, звертаючись до етнопсихологічних традицій народу [60].

Також досить цікавою є його остання робота «Геополітика Японії з найдавніших часів до наших днів» (2009 р.), в якій автор показує своєрідну, «консенсусну», природу японської геополітики [59].

Англомовна історіографія. Так само, як і японська, так і англомовна література та відповідні дослідження для нас доступні в обмеженій кількості. Переклади цих робіт майже не здійснюються.

Однією з небагатьох перекладених російською мовою є ґрунтовна праця американського вченого Герберта Нормана «Становление капиталистической Японии» (1952 р.). У роботі багато цікавого матеріалу, який черпався з японських джерел, офіційних та інших документів, опублікованих як у спеціальних виданнях, так і в роботах японських авторів. Цікавий статистичний матеріал, що приводиться автором не тільки в тексті, а й у численних примітках до окремих розділів.

Розглядаючи становлення капіталізму в Японії, автор проводить порівняння між подіями 60-х років ХХ ст. в Японії і буржуазною революцією у Франції. Таким шляхом він наочно показує половинчастість, незавершеність буржуазної революції в Японії [46].

Насиченість фактами відмова від традиційного викладу матеріалу надає роботі Г. Нормана велику цінність.

Протягом другої половини ХХ ст. англомовні дослідження елементів державної ідеології Японії кінця ХІХ – першої половини

XX ст. були досить обмежені через непопулярність будь-яких наукових пошуків в області паназіатизму в Японії зазначеного періоду.

XXI століття дало новий поштовх до вивчення досі дискусійних питань японської агресії в Тихоокеанському регіоні в 30-х рр. XX ст.

Найбільш значна увага приділяється вивченню ідеї паназіатизму. Провідними дослідниками цієї проблеми є американський вчений японського походження Юкіе Йошикава [75] та американець Свен Саалер [73]. Якщо останній своїх роботах розкривав історичні передумови та корені паназіатизму, вказував на особливості ідеї в різні історичні періоди, її пропаганду, то перший показав цю ідеологію в дії.

Провідною тематикою науковців західної цивілізації стала фашизм в Японії. І в цьому плані на сьогодні треба відзначити декілька груп істориків, які публікували діаметральні висновки щодо донного предмету дослідження.

Перші – Джон Холідей, Горден Бергер, Джеймс Кроулі, Пітер Дуус, Річерд Мітчелл, Даніель Окімото, Марк Пітті, Джордж Уілсон та інші – виступали категоричними противниками пояснень офіційної японської ідеології наприкінці XIX – першої половини XX ст. як фашистської. Вони протиставляли італійський фашизм японському «Кодо» («єдність імператорського шляху») [72].

Другі – Джозеф Соттіл [71], Клаус Ентоні, Крістофер Спілмен [70], Герхард Кребс, Вальтер Скай [74], Брюс Рейнолдс та інші – активно проводили аналогі із джерелами створення ідеології італійського фашизму та паралельних рис внутрішньої та зовнішньої політики. Слід відзначити, що вони наголошували на поширенні соціал-дарвінізму, антипарламентаризму та антисемітизму які не мали єдиних рис із впливовими явищами класичного фашизму або нацизму.

Достатньо повно у англomовному середовищі представлен жанр історичної біографістики. В тематичних рубриках західної історіографії в сучасному світі популярність набуває різнобічне дослідження життя та діяльності японських фашистів Кіті Іккі, Окава Сюмай, та порівнювати їхні погляди із соціал-націоналістами європейських держав (Mary L. Hanneman “Mission in Asia”: Kita Ikki, V.D. Savarkar and Radical Nationalism in Early 20th Century. Japan and India” [72]).

У підсумку, можна зазначити, що вивчення офіційної ідеології Японії кінця XIX – першої половини XX ст. знаходиться на етапі розвитку, в сучасному світі піднялися нові аспекти, переосмислені старі методології дослідження, розширене коло істориків з усіх континентів, які аналізують і вивчають різні комплекси японської історії.

Джерельною базою дослідження стали опубліковані матеріали. До них можна застосувати таку прикладну класифікацію: 1) документальні джерела; 2) програмні документи політичних товариств; 3) документи особового походження.

Перша група джерел містить матеріали, які дозволили проаналізувати відображення ідеологічних настанов в офіційній документації Японії, які приймалися державними чиновниками. Першочерговим джерелом тут доцільно вважати Конституцію, що була затверджена у Японії 11 лютого 1889 р. [22]. Головне, що відображалось у Конституції: особливості державного ладу, структура керівництва державою владними інституціями, головні аспекти модернізаційних процесів у політичній сфері держави у другій половині XIX ст. У головному законі держави проголошувалося священність та недоторканість глави держави, відмічалось, що уся верховна влада належить саме йому. Хоча, певна система обмеження була передбачена, а саме: наявність трьох владних гілок (законодавча

– втілювалася у роботі двопалатного імператорського парламенту, виконавча – робота Кабінету Міністрів, судова), що діяли паралельно з волею імператора. Слід також відмітити, що за новою Конституцією передбачалося гарантування права на власність та низка прав демократичного спрямування щодо особистого та громадянського життя японців.

Вагомими матеріалами офіційного характеру, в яких відобразилася складність суспільних і політичних трансформацій на японських островах на початку ХХ століття, можна вважати «Закон про вибори депутатів в нижню палату парламенту» (29.03.1925 р.) [13] і «Закон про охорону суспільного порядку» (22.03.1925 р.) [14]. Перший документ передбачав надання активного в пасивного виборчого права усім чоловікам у віці 25–30 років. Акцентувалася увага, що вони мають мешкати у певному місці і не мати проблем матеріального характеру (не бути банкрутами, не мати боргів). Ці аспекти закону можна оцінити як крок уперед владних інституцій у досягненні демократичних цінностей. Проте, другий закон абсолютно розходився з прагненням до демократичного суспільства, адже за його нормами передбачалося 10 років ув'язнення за організацію чи участь у товариствах, які прагнули б до змін у державному ладі Японії чи зазіхали на об'єкти приватної власності. Прості японці назвали цей документ «закон про небезпечні думки», адже його активно застосовувала влада для протидії демократичним або соціалістичним рухам.

Значну увагу можна приділити Меморандуму прем'єр-міністра Японії генералу Танака Гііті (від 25 липня 1927 р.). Даний акт став не більше, як програмною вимогою Японії просторам Азії щоб підкорити світовий простір. Він намагався повалити могутність Сполучених Штатів Америки та їхній вплив на Китай і це своєю чергою робило необхідним захопити цілий світ [34].

Друга група джерел являють доступну нам групу програмних дій політичних співтовариств Японії, що декларували відкриті ультра національні лозунги. У радянській історіографії подібні товариства прирівнювалися до фашистських.

Головну увагу приділено програмному акту націонал-соціалістичного табору Японії «Основні положення проекту реконструкції Японії», прийнятому ще в 1923 році його лідером Кіта Іккі. Автор стверджував, що етноси Азії не здатні самотужки проголосити суверенітет від країн Європи. В даному аспекті призначення Японії надати їм допомогу та ініціювати військові дії не тільки для самозахисту, а й захисту інших народів. виправданнями такої політики стало право японців почати війну проти того народу, який, нехтує сінто («шлях богів»), захоплює та експлуатує чужу територію. Кіта Іккі розумів, що для успішної війни з ворогами в середовищі держави потрібно щоб утвердилась абсолютна монархія або авторитарний режим.

Ще однією суттєвою державною програмою стала праця Садао Аракі – військового міністра Японії (1931–1936 рр.) та ідеолога Товариства вірності імператору «Задачи Японии в эпоху Сиова» [54]. В даному документі автор наголошував, що японці, обираючи західну культуру, можуть втратити власну самобутність. На його думку, кожен мешканець Японії потрібен знати: «Я – японець». Звідси всі повинні вивчити відмінні особливості Японії: справедливість, милосердя і сміливість (дзеркало, яшма і меч). Садао Аракі наголошував, що всі держави у східній Азії, окрім Сіама, стають важелями тиску зі сторони західної цивілізації.

Таким чином, Японія не має задовольнятися лише особистим розвитком, власні ідеали вона має розширити на весь Далекий Схід а згодом і по всьому світові.

У підсумку, матеріали другої групи відображали націоналістичні, завойовницькі плани політичних кіл Японії 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Третя група джерел – представляють документи особового походження, які містяться у нотатках, мемуарах та розвідках різних вояжерів або науковців.

В 1906 році в Російській імперії популярною стала робота французького письменника, поета Андре Бельсора «Японське суспільство», яка у Франції взяла нагоду Французької Академії [2]. Дана праця стала однією з перших, як всебічно та ґрунтовно аналізувала внутрішнє становище Японії у другій половині ХІХ ст. – початку ХХ ст. В ній повно зазначалися витoki відродження націоналістичних традицій та спроб об'єднати націю навколо імператора. Представники останнього, в минулому самураї, сформувапи новий погляд на поняття «батьківщина»: якщо до цього вітчизна була село, клан, регіон, то відтепер вона поширювалася на всі острови. Вартими вивчення є і матеріали дослідника з СРСР К.О. Харнського «Япония в прошлом и настоящем» (1926 р.) [64] та автора публіцистичних заміток Б.А. Пильняка «Корни японского солнца» [48], які у 1920-х рр. перебували на японських землях.

Згадані роботи представляють собою мемуари іноземних громадян і містять описи різних сторін громадського, політико-економічного, культурного життя японського народу. Автори відмічали моменти, які засвідчували зростання тоталітарних тенденцій у діях уряду Японії у 1920-х рр., посилення націоналістичного та експансіоністського спрямування товариств, рухів тощо. Крім того, у мемуарах можемо віднайти характеристики специфічності населення японських островів.

Ґрунтовним було й дослідження науковців радянського періоду О. Таніна та Е. Іогана «Военно-фашистское движение в Японии»

(1933 р.) [63]. На сьогоднішній день певною вадою роботи можна вважати виклад матеріалу у руслі марксистсько-ленінських ідей, що панували у 1930-х рр. у Радянському Союзі. Зокрема, використання терміну «фашизм» по відношенню до японських ультранаціоналістичних рухів. Однак, незважаючи на це, робота має вагомий науковий значення. Значна увага у цій роботі приділялася й зображенню характерних рис фашизму в Японії. Заради з'ясування витоків військового фашистського руху науковці ознайомилися з японською літературою, вивчили соціальну будову населення та провідні гасла японських очільників. Автори окреслили схожі риси та відмінності між японським та європейським фашизмом, сформулювали типологічний перелік товариств, рухів військового і фашистського спрямування.

Серед матеріалів європейських авторів варто згадати публікацію журналістки з Франції Андре Віоліс «Япония и ее империя» (1934 р.). Вона на власні очі бачила події, що супроводжували військове вторгнення японських військ на китайські території у 1931 р. [5]. Звичайно, варто пам'ятати, про суб'єктивність її спогадів, як і будь-яких інших мемуарів. Проте, зацікавлення викликає подія зустрічі з японським імператором, адже це була велика честь навіть для простого японця, а тим більше для іноземного громадянина.

У цілому, робота французької журналістки – це нариси, зроблені мандрівницею-європейкою. Певний час А. Віоліс працювала на японських теренах, отримала своє бачення про життя японців і хотіла ознайомити з ним жителів Європи. Її висновок щодо розвитку Японії починаючи з реформ кінця XIX ст. полягав у визначенні помилковості обраного Японією курсу розвитку. Журналістка була переконана, що йдучи дорогою, яку проклали у цивілізаційному розвитку європейські країни, Японія мала більше уваги приділяти збереженню власної культури. Багато місця у роботі А. Віоліс відведено і

націоналістичним організаціям. Для їх окреслення вона використовує найменування «фашистські», але сама журналістка говорить, що цей термін умовний, адже не змогла підібрати більш влучного. Цікаво, що дослідниця не лише шукає витoki цих течій, а й виправдовує їх появу. Хоча, урешті-решт таки засуджує це явище.

Отже, слід підвести підсумок, що джерела щодо історії японської державної ідеології у першій половині ХХ ст. є досить різноманітними. Зокрема, можна згадати офіційні матеріали японського уряду, програмні документи політичних течій, нариси та мемуари європейців, що відвідували у цей час Японію. Зважаючи на надзвичайно активну роль Японії у міжнародних відносинах першої половини ХХ ст., тема формування державної ідеології на японських теренах отримала достатнє висвітлення як в японській історіографії, так і в історичній традиції інших країн.

РОЗДІЛ 2

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯПОНІЇ В ПЕРІОД МЕЙДЗИ ЯК ПІДГРУНТЯ ЯПОНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

«Модернізація» – це популярне соціологічне поняття в сучасних історичних публікаціях для характеристики складних комплексних перебудов, які зазнавали суспільства на власному шляху від аграрних до індустріальних.

Не зважаючи на те, що теорія (а більш вірогідно теорії, теоретичні напрями) модернізації взяла свій початок із середини ХХ ст., на сьогоднішній день відсутнє чітке визначення його сутності.

Рейнхард Бендікс під цим поняття розумів тип соціальних змін, які мали коріння в буржуазних революціях Англії та Франції і розуміється як економічний і політичний прогрес окремих цивілізацій і наступні перебудови у нерозвинених [52, с. 161].

Сіріл Блек у власній публікації «Динаміка модернізації» (1966) характеризував модернізацію – це процес, за допомогою якого, історично еволюціонували, інститути адаптувалися до нових функцій, які відображали безпрецедентне розширення людських знань, що дозволило контролювати власне оточення, яке супроводжувало науково-технічну революцію. Автор стверджував, що даний процес мав свої початки в громадськості Західної Європи, а згодом ці зміни поширювались на інші держави [52, с. 161].

Стівен Ваго стверджував, що модернізація – процес, що розуміється як трансформація аграрного суспільства в індустріальне [52, с. 162]. Таку точку зору поділяв і Норман Девіс: «За вихідний пункт тут править традиційний тип аграрного, селянського суспільства, де більшість населення обробляє землю і сама виготовляє свій харч. Мета модернізації – сучасне урбанізоване, індустріальне

суспільство, де більшість населення заробляє на прожиток у містах і на підприємствах» [10, с. 787].

Даніель Лернеру відзначає, що модернізація – це свого роду ментальний переворот, досягнення такого стану свідомості, який характеризується небаченою вірою у поступальний розвиток, схильністю до економічного росту, готовністю швидко адаптуватись до змін.

Ш. Ейзенштадт вважав можливим казати про модернізацію як про специфічний розвиток цивілізацій, які сформувалися в Європі, а згодом розповсюдилася по всій планеті і породжувала сукупність міжнародних відносин, кожна з яких базувалася на загальних принципах даної цивілізації і одночасно стимулювала напрями до поступової зміни себе [52, с. 162].

Виходячи із теорії Макса Вебера, модернізація відсталих суспільств не можлива без зміни ідеологічних напрямів, громадської психіки, структурно-функціональних змін соціально-політичних підсистем традиційних суспільств, які повинні забезпечувати економічний приріст та перебудову ринкових систем в соціальних інститутах [21, с. 19].

Отже, «модернізацію» можна характеризувати як процес, шляхом якого архаїчні суспільства еволюціонують до капіталістичного світу. Модернізаційний напрям зрідка протікав злагоджено і мирно, він впливав на всі соціальні інститути та на загальну кількість представників громадськості. Тому поняття «модернізація» повинна включити суму одночасних змін: економічних, політичних, соціальних, культурних. Норман Девіс зазначав: «Модернізація складається з 30 – 40 взаємопов'язаних змін; кожна ланка цієї низки – доконечний компонент цього процесу» [10, с. 787].

Одна з держав, що швидко включилася в процес модернізації стала Японія.

Достатньо довгий період в японській історіографії проходить дискусія з приводу причин початку пришвидшеної модернізації держави. Одні стверджували, що до перетворень в розвитку країни призвела виключно зовнішньополітичний розвиток, вплив Західної Європи. Інші віддали перевагу внутрішньополітичному процесу, який був «пришвидшений» зовнішньополітичним.

Розпочинаючи з 1854 року західні держави підписали домовленості, які ставали достатньо не вигідними для Японії. В м. Канагава 31 березня 1854 року підписали домовленість «про мир і дружбу», за яким Японія повинна була відкрити для торгівлі з США порти Сімода і Хакодате (Хоккайдо). Такі ж договори підписані з Англією (1854 р.), Францією (1858 р.), Нідерландами (1856 р.) [63, с. 72]. 7 лютого 1855 р. в Сімода підписан договір з Росією, за яким росіянам відкрили порти Сімода, Нагасакі та Хакодате, а також підтвердили належність Курильських островів (північніше о-ва Ітуруп) до Російської імперії [3, с. 341].

29 липня 1858 р. США нав'язала Японії нову домовленість, яка передбачала консульську юрисдикцію, відкриття екстериторіальних поселень для громадян Америки у відповідних портах. Додатково японці зобов'язувалися відкрити в 1859р. Канагаву і Нагасакі, а через декілька років – Хіого, Осака і Едо. Подібні договори були підписані Японією і з іншими державами Західної Європи.

Наслідками підписання таких договорів постали неоднозначні наслідки дуалістичного характеру: з однієї сторони, через збільшення експорту харчових продуктів та деяких інших товарів, ціни на них стрімко зросли, що негативно відбилося на стані народних мас; а імпорт здешевілих іноземних тканин підірвав сільські і міські ремесла, а згодом і промислове виробництво, що потягнуло до

погіршення економічного стану селян і міщан [68, с. 319]. З іншої сторони, «відкриття» держави пришвидшило її економічний розвиток.

Звичайно не потрібно недооцінювати і внутрішньополітичні причини, які вплинули на модернізацію країни, першочергово – економічні. Процес первісного накопичення капіталу в Японії пройшов паралельно із капіталістичними перетвореннями і мав місцеві особливості. В XVII-XVIII ст. в Японії швидко розвивалась господарство, як аграрна галузь, так і промисловість; зростали морські і річкові перевезення [31, с. 42].

Характеристики промислового розвитку можна знайти в Японії вже на початку XIX ст. У князівстві Сага оволоділи виробництвом заліза за голландськими підручниками. У 1848р. в Сага створили піч і почали виробляти гармати. Будівництвом кораблів займались на острові Ісікава. Починається вироблення фарфора і предметів зі скла за голландськими технологіями. Вже на початку XIX ст. формується мануфактурне виробництво [28, с. 150-151].

На процес модернізації вплинула синкретична японська етнічна традиція (внутрішній фактор).

По-перше, синтоїзм розвивав японський націоналізм і виступив об'єднувачим національним символом [45, с. 219].

По-друге, на основі культури вирощування риса сформувався японський колективізм.

По-третє, психологія «амае» зорієнтовувала японців на доброзичливість та залежність від інших, що посприяло на процес «відкриття» Японії [65, с. 77-78].

Отже, йдучи за думкою французького науковця Ф. Броделя можна дійти висновку, що японська модернізація відбувалась під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Він писав, що Японія у майбутньому достатньо швидко ліквідує власну відсталість. І відбудеться це з декількох причин. Але спочатку, без сумнівів, тому

що у власному промисловому розвитку, успадковується досвід Західних держав, вона відштовхнеться від стародавнього торгівельного капіталізму, який змогла вже давно з великими зусиллями побудувати у себе [30, с. 21].

Модернізаційні процеси в Японії мали власні специфічні риси, які відрізняли Японію від інших держав, що відбувалися за подібних обставин.

1. Пришвидшені темпи (менше ніж за 50 років) [15, с. 48].
2. Ініціатива у проведенні модернізації проходила «зверху» (авторитарний варіант здійснення реформ; сильне та прагматичне лідерство), її незалежність (в інших регіонах Азії та Африки вона проходила під впливом колонізаторів);
3. Орієнтування на «політичну» мету із досягненням практичного результату, тобто одразу існувала установка на еволюцію [11, с. 47].
4. Інтенсивне оволодіння західними технологіями економіки, політики, науки, освіти, культури.
5. Збереженість етнічної самобутності, включаючи в себе міцні структури міжособистісних відносин, групову солідарність і працелюбність.
6. Відсутність аграрної проблеми в результаті поширення форми селянської оренди.
7. Високий рівень підготовки до процесу модернізації [11, с. 51].

Процес модернізації відбився на всіх провідних ланках життя японського суспільства: політику, економіку і, що найвагоміше, культуру.

Великі досягнення мали місце в економічному розвитку. Зокрема в аграрному секторі:

- гарантована приватна власність на землю;

- встановлен єдиний податок на землю (3% від ціни землі);
- чисельні феодалні повинності скасовувалися;
- поширені систематичні ознайомлення з місцевими умовами розвитку аграрного сектору, на місця спрямовані інструктори для навчання селян з методами поліпшення агротехніки;
- створені експериментальні станції, які проводили численні дослідження в сільському господарстві з метою його поліпшення [49, с. 29];
- використовувалися добрива (імпортований шафрот, мінеральні фосфорні та азотні добавки).

Реформи та аграрна освіта в західних країнах призводять до значних перетворень. Річний валовий приріст продукції агропромислового комплексу збільшився із 960 млн. ієн в 1878 – 1882 рр. до 1842 млн. в 1903–1907рр., або на 91% [49, с. 31]. Усі зміни в даній сфері дозволили збільшити експорт продуктів сільського господарства. З 1868–1872 по 1898–1902 роки річний експорт товарів збільшився з 13,1млн. до 95,2 млн. ієн. [44, с. 117]

У часи модернізації специфічних рис набуває розвиток індустрії:

- відбувся перехід від будівництва своїх індустріальних підприємств до політики заохочення приватнокапіталістичної промисловості і передачі державних фірм приватному капіталу, при збереженні контролю за ними з боку держави [38, с. 74];
- значний державний контроль за текстильною та гірничодобувною промисловістю, транспортом та зв'язком;
- проводиться політика протекціонізму у формі державних замовлень, надання пільг, виплати субсидій (наприклад, починаючи з 1875р., уряд щорічно сплачував Міцубісі субсидію у розмірі 25 тис. ієн) [30, с. 55].

Головним періодом модернізації стала фінансова реформа. Уряд вивів з обігу паперові гроші. Їх повинні були викупити держава та

замінити новими, повноцінними грошима. Реформа сприяла зміцненню кредитної і грошової системи, заохоченню експорту, обмеженню імпорту і накопиченню засобів для подальшого посилення армії і флоту.

Накопичення проводилось шляхом збільшення податків. У 1880 р. був збільшений податок більш, ніж у двоє, на sake, а у 1882 р. введено гербовий збір, 1885р. встановлений податок на соєве масло і кондитерські вироби. Отже, сума місцевих податків у 1879 р. визначалася як 24 млн. ієн, а в 1882 р. – 35 млн. ієн [63, с. 86].

У результаті значного розширення експорту (з 28,3 млн. ієн в 1880 р. до 48,8 млн. ієн в 1886 р.) при зменшенні імпорту (з 36,6 млн. ієн до 32,1 млн. ієн за 1880–1886 рр. відповідно) було досягнуто балансу між експортом та імпортом [3, с. 461].

Суттєві перетворення цього періоду стосувалися і керування державою. Зокрема, з 1868 року можемо говорити про припинення правління сьогуната та повернення держави в управління імператора. Щодо трактування політичних змін в Японії цього часу в історіографії зустрічаємо різні характеристики: від окреслення цих реформ як значної реформи, до революції [11, с. 52]. Проте, однозначно варто відмітити вплив модернізаційних процесів на політичну сферу:

- зростання імператорської влади у результаті розповсюдження тенноїзму;
- ослаблення контролю над суспільно-політичним укладом (з'явилася опозиція, яку складали самураї);
- Політичні партії розгорнули активну діяльність (уперше про японську політичну партію «Ріккен дзіюто» («Конституційна ліберальна партія») згадується у жовтні 1881 року; у березні 1882 року – «Ріккен кайсінто» («Конституційна партія реформ і прогресу»), «Ріккен тейсетто» («Конституційна

імператорська партія»), у травні 1882 року – «Тойо сякайто» («Східна соціалістична партія») [68, с. 93]);

- у 1889 році була прийнята перша японська Конституція;
- почав діяти уряд, створений за прикладом європейських країн, а саме – у вигляді Кабінету Міністрів;
- у парламенті було створено дві палати;
- новий парламент поповнився за результатами виборів 1 липня 1890 р.

Окрім політичної сфери, суттєві зміни відбулися і в освітній сфері, а саме:

- проголошено проведення так званої політики «освіченої цивілізації», що передбачала запровадження єдиної, централізованої освітньої системи, що була загальною і обов'язковою [6, с. 129];
- створення профільного Міністерства освіти;
- здобуття вищої освіти передбачалося традиційно в університеті. Зокрема, у Токійському, що на 1872 рік складався з 4 факультетів. Наприкінці XIX – на початку XX було відкрито Кіотський університет, Сендайський, а також низка приватних закладів вищої освіти;
- розширювалася мережа жіночої освіти. З 1890 року японські жінки мали змогу вчитися у першому жіночому педагогічному училищі, а з 1901 року – у першому Японському жіночому університеті [44, с. 108].

Основні зміни відбувалися у японському побуті: а) 1872 р. введений загальносвітовий григоріанський календар і встановлен вихідний день – неділя; б) у великих містах побудовані цегляні будинки і магазини у європейському стилі, поширювалось газове освітлення вулиць; в) змінилася японська мода: застосована європейська військова, поліцейська форма; з 1872 року європейський

одяг став вдягати імператор; в 70–80-ті роки ХІХ ст. європейська мода поширилася як серед чоловіків, так і серед жінок; г) під заборону потрапили старі звичаї, які європейці вважали «архаїкою»: загальні публічні бані, татуаж, продаж порнографічних книг і гравюр; д) 1871 р. виданий указ про чоловічі стрижки. Коротке волосся ставало мірилом модерності; е) поширена практика застосування у їжу м'яса [7, с. 189-190].

Великі зміни торкнулися релігії: взято курс на відродження сінто в якості національної і державної релігії, проголошений принцип єдності церкви та держави. У 1868 р. створен департамент з питань синтоїзму, який перетворився у державну релігію [56, с. 226].

Конституція 1889 р. проголосила свободу совісті, яка стала суто номінальною. Щоб поєднати свободу віросповідання і збереження державної релігії, синтоїзм було проголошено не релігією, а культом національної моралі і патріотизму, який можна було сумістити із сповіданням іншої релігії [39, с. 102].

Модерним явищем стала поява дизайну. В 70–80-ті роки ХІХ ст. були відкриті проектні майстерні з розробки зразків виробів для масового виробництва, в Японії сформувалася нова професія – дзбанка (малювальники, креслярі), яка згодом перетворилася в професію дизайнерів. У 1887 р. було відкрито першу художньо-промислову школу в Канадзаві, а в 1901р. – відділення промислового проектування в Токійському вищому промисловому училищі [38, с. 77].

Таким чином, у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – період пришвидшеної вестернізації держави, яка охопила всі сфери побуту японців. Економічний розвиток, політичні перетворення супроводжувались втратою японцями своєї національної ідентичності, чим були продемонстровані перетворення в галузі культури та побуту.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯПОНІЇ В ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТ.

3.1 Суспільно-політичні перетворення в Японії наприкінці XIX – на початку ХХ ст.

З 1880-х рр., в саму квінтесенцію модернізації, в Японії активізується ідеологія, заснована на сінто-конфуціанській теорії. Свій теоретичний базис вона отримала вже на початку ХХ ст.

Звернення до основ історичного розвитку Японії, націоналісти зазначали його інший шлях: «шлях Богів» – сінто. Європейський приклад абсолютного заперечення [56, с. 228].

Головною задачею набуло подальше піднесення культу імператора, що мало розробити міцний фундамент для реалізації військової зовнішньої політики та розширення кордонів держави у майбутньому. Якнайкраще цьому сприяло повернення до історичних витоків та сінто-конфуціанських традицій.

У 1920-ті рр. оформилися ознаки кризи державної ідеології, яка домінувала у масовій свідомості населення епохи Мейдзі. Для того, щоб залишитися ефективною ідеологічною зброєю, тенноїзм не зміг, як раніше використовували архаїчне мислення простих японців, він потребував повної модифікації у відповідності із громадськими перетвореннями в свідомості.

Епоха Тайсе (1912–1925 рр.) відзначилась періодом лібералізму в Японії, який із самого початку носив здебільшого практичний, конкретний і прагматичний характер [60, с. 29]. Як відмічав японський науковець Такета Харухіто: «Вершиною демократії Тайсе була мета встановити державний конституційний механізм, яким були партійні уряди на чолі з цивільними лідерами» [6, с. 278]. Він був

спрямований проти засилля військових і існування двопартійної системи, якою була характерна «ера Кацура-сайондзі» (1905–1912 рр.) [6, с. 280]. В даній системі упродовж довгого часу по черзі змінювались призначені кабінетом міністрів під головуванням прем'єрів Кацура Таро і Сайондзі Кімімоті. З метою розвитку демократії в японському суспільстві в даний період склались сприятливі умови. Японія, як союзник Антанти, важко було протистояти новим системам цінностей, які принесли із собою союзники. Отже, зовнішні обставини позитивно впливали на розповсюдження ідей політичної демократії. В середині японської громадськості були створені сприятливий соціальні обставини для сприйняття ідей даного плану. Сформувався клас «інтелектуалів», базою яких стали журналісти, а також інтелігенти [36, с. 281].

Окрім цього набули поширення у ці роки і ідеї Тацукіті Мінобе (1873 – 1948), насамперед – поміж представників ліберально налаштованої інтелігенції, серед яких були думки, що імператор є державним інститутом влади в Японії. Ще здобули популярність теорії Сакудзо Йосіно (1878–1933), в яких доводилася можливість поєднання: демократичні права й свободи та верховна влада імператора. Ці ідеї отримали найменування демократія «мімпонсюга».

Варто згадати й думки Тацукіті Мінобе, який не заперечував явно статусу імператору, однак, даючи тлумачення поняттю «державна влада», він спирався на західноєвропейські теорії і тому оновив японські конституційні трактування періоду Мейдзи. На думку цього японського мислителя, держава – носій влади, саме їй підкорюються не лише усе населення, а й імператор. Останній є вищим органом в державі, тоді як урядовці є «голосом» усього народу [58, с. 79]. Хоча, Мінобе повністю і не відхиляв трактування «кокутай», однак демонстрував за допомогою цитування офіційних

документів тенноїзму, що варто подати оновити конституційні положення, які не будуть суперечити головним ідеологічним принципам і, в той же час, будуть узгоджуватися з новими вимогами часу. За поясненнями мислителя, ідея, що імператор є державним органом тільки відображає думку, що головний керманіч керується не своїми особистими прагненнями, а потребами усього народу [58, с. 80]. Мінобе уявляє народ у вигляді людського організму і в такому випадку імператор здобуває місце голови. Він цитує статтю 4 японської Конституції: «Імператор – глава держави, він володіє верховною владою і здійснює її відповідно до постанов діючої конституції» [20, с. 268]. Таке трактування знайшло відображення в університетських підручниках, що рекомендувалися державними органами.

Головне значення в процесі «демократизації Тайсе» відіграв Сакудзо Йосіно. Він був людиною позапартійною та мав вплив на політиків-початківців. В якості умов поширення демократії вимагав участі широких кіл населення на прийнятті політичних рішень.

Сакудзо Йосіно представив власну інтерпретацію терміну «демократія» та визначив його як «мімпонсюгі», що значило: принцип, коли уряд враховував думку народу і країна турбувалася про загальний добробут. Він запропонував помірковані реформи, покликаних обмежити волю імператора і збільшити політичні права уряду без перегляду докорінних положень конституції, а лише розширити її трактування. Доводив, що «мімпонсюгі» – це загальний дух, який має бути присутнім у всіх основних законах сучасного світу [60, с. 80].

Отже, можливості імператора були достатньо обмежені на користь уряду, який призначався парламентом. Це не надавало можливості проголосити авторитарний режим управління державою.

12 грудня 1918 р. найвпливовішою частиною інтелігенції, яка поділяла ідеї «мімпонсюгі», стали організаторами товариства «Суспільство світанку» («Реймейкай»), яке стало на чолі руху за демократизацію [60, с. 42]. Його членами стали Нітобе Інадзо, Ояма Ікуо, Сауда Кіітіро, Асо Ухіса, Міяке Сецурей, Моріта Тацуо та інші. Вони розвинули публіцистичну діяльність на сторінках часопису «Вдома і за кордоном».

Програма товариства зводилась до таких пунктів: 1) виявлення японських особливостей в розвитку світової цивілізації; 2) спростування ідей проти сучасної світової політичної ситуації, а тому приносять небезпеку; 3) сприяння покращенню життя японського народу відповідно до нових тенденцій післявоєнного світу [60, с. 43].

«Реймейкай» була ідеологічною та просвітницькою організацією, яка вцілому зацмалася освітньою діяльністю.

Приблизно в цей же період були створені «Об'єднання громадського руху» («Сякай ундо дантай»), центром якого стали здобувачі вищої освіти юридичного факультету Токійського імператорського університету. А згодом і «Товариство нової людини» (Сіндзінкай) – ідеологічне товариство, відкрите на чолі та за підтримки Йосіно та Асо, яке вигукнуло лозунг «раціональна реконструкція сучасної Японії» [60, с. 43]. Однак із поширенням кількості учасників вони стали поділяти думки про встановлення загальних виборчих прав і до підтримали робітничий рух.

29 березня 1925 року «Закон про вибори депутатів у нижню палату парламенту» в Японії встановив інститут загального виборчого права, але тільки для чоловіків [13, с. 725]. Винятком стали представники аристократичних сімей, військовослужбовців, учнів, особи, які не мали визначеного місця проживання або проживали у виборчому окрузі менш ніж один рік, бідняки або особи, які утримувалися приватними або громадськими благодійними фондами.

Законом 1925 р. скасовано поодинокі виборчі округи. Встановлено, що кожен округ мав обирати в парламент від 3 до 5 депутатів. Кандидат мав набрати не менш як 1/4 голосів. Вживалися необхідні заходи про недопущення до нижньої палати робочого представництва: кандидат в депутати робив внески у державний бюджет – 200 ієн, якщо він не набирав необхідних голосів то гроші не поверталися.

Прозахідна політика держави у ХХ ст. посприяла популяризації таких термінів, як: «суспільство» та «особистість», а також розуміння, що «суспільство» – це поняття сформоване історією, яке склалося із різнопланових «особистостей». Але японці не сприймали такі теорії, адже в Японії між термінами «суспільство» та «особистість» знаходився ще дуже важливий елемент: «оточення», тобто громадські взаємовідносини, які японець вважав єдиним цілим із собою [59, с. 67]. В цьому народіві, окрім власного «Я», є «оточення» і людьми вважалися тільки той хто прийнятий у їх «оточення» (співробітники, студенти однієї групи тощо). Тому не можна дивуватися, що саме дана риса стала однією з базових у пропаганді націоналізму в 1930-х рр.

3.2 Національна самоідентифікація японців як складова формування нової державної ідеології

На межі століть Японія не лише увійшла у міжнародні відносини та світовий економічний розвиток, тобто стала активним політичним та економічним партнером, а поступово ставала суперником західних країн. Якщо у ХІХ ст. західні видання із захопленням оповідали про милі та екзотичні звичаї мешканців Японії, а на початку ХХ ст. усе більше мова йшла про економічні досягнення, суспільний устрій, військовий потенціал, геополітичне спрямування Японії. Здобутки

японців у промисловій та воєнній сфері викликали поважливе ставлення європейців. Однак, Європа усе одно вважала себе головним світовим осередком економічного та військового розвитку, а Японію розглядала як меншого партнера, який потребує опіки і заохочення [35, с. 28].

Обмежувальні заходи стосувалися не лише країни, а й жителів Японії. Зокрема, представники Японії були учасниками мирної конференції 1919 року у Парижі і запропонували включити положення щодо рівноправності представників усіх держав у Лізі Націй, яка формувалася. Проте, ця пропозиція була відкинута представниками Сполучених штатів та Англії [37, с. 19]. Подібні дії давали підставу японських дипломатам говорити, що США проводить подвійні стандарти у політиці. Однак, японці самі також досить обережно ставилися до іноземців: вони не могли отримати право на володіння земельними ділянками, навіть корейці і тайванці мали отримати окремий дозвіл; іноземці не мали права брати участь у виборах; до них застосовувалося безліч побутових обмежень [59, с. 81].

У світлі такого ставлення світової спільноти, японці дуже переймалися питанням національної самоідентифікації. З одного боку, відбувалося активне поширення західних традицій, а з іншого – намагання зменшити вестернізацію японського суспільства. Японці дуже пишалися своїми здобутками на військовій ниві та показниками зростання промисловості, однак паралельно остерігалися загубити власні традиції у вирі нововведень і новацій із заходу. Головною чеснотою мешканця Японії з кінця XIX ст. було проголошено вірність імператору, який перебував при владі. Початко цього процесу спостерігається з часів Мейдзи. Після нього імператорський престол зайняв його спадкоємець Тайсе (1912–1925), який сприяв зміцненню основ «японської культури». Літературні праці та мистецькі витвори цього часу були визначені як класичні. Саме на них мали

орієнтуватися митці у майбутньому. У попередні десятиліття таких чітких окреслень не було і це спонукало до появи комплексу культурної меншовартості [41, с. 46].

Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. за ініціативи освітнього Міністерства світ побачила збірка «Основні принципи кокутай», що представляла собою низку приписів для проведення в життя основ «морального виховання» (сюсин). Ця інструкція стосувалася викладання в навчальних установах по всій країні, як у початковій школі, так і в університетах [58, с. 91]. Окреслювалося, що основою «кокутай» є сінтоїстські міфи, в яких мова йшла про створення імперії. Отже, це давало підстави говорити про те, що родовід імператора божественного походження, що династія «вічна, як Небо і Земля» [57, с. 230].

Першочергова увага приділялася оповідям про зародження Землі і Неба, про богиню Аматерасу, від якої зо міфами походила династія, про діяльність її онука – Нінігі-но мікото, який був відправлений прародителькою династії на Землю, аби допомогти людям в управлінні своїми землями. Перший божественний імператор Дзімму, що мав облік людини, також став героєм розповідей [3, с. 339].

Для тлумачення основ тенноїзму активно залучалися сюжети міфів «Кодзіки» і «Ніхон сьокі». Зокрема, мова йшла про такі твердження: «вічність священного трону, співставлена з вічністю Неба і Землі», «безперервність династичної лінії», «божественне походження» трьох відзнак влади імператора – дзеркала, яшми і меча. Хоча, з цих трьох священних речей зображувалися лише дзеркало та підвіски з яшми, адже за переказами священний меч загубився під час середньовічних воєн [58, с. 93].

Усі згадані міфічні оповіді іменувалися «дух основи імперії», підкреслювали природність вшанування імператора як божества і це було однією з найяскравіших рис «кокутай» [58, с. 93]. Увесь уклад та

управління в державі за цими посиланнями зумовлювалися саме божественною появою імператора, через що зазначалося, що усі жителі Японії перебувають на службі у представників імператорської династії керуючись наступним покликанням: «мимовільного, природного прояву їх сердець і віри в божественність імператора» [58, с. 94].

Наступною рисою «кокутай» вважалися доброчесності глави держава, що підтверджували його божественне походження. Зокрема. Мова йшла про любов імператора до усіх японців, яка була навіть більшою ніж любов батьків до своєї дитини [58, с. 94]. Звичайно, укладачі надали великого значення прикладам усіх позитивних рис глави держави та проявів його турботливого та милосердного ставлення до підданих.

Згідно із вченням основного ідеолога фашизму в Японії Кіта Іккі, опублікованого в праці «План реконструкції Японії»: «Для Імператора і всього японського народу, який визначає основи для національної реорганізації на основі імператорської влади, конституція буде призупинена на три роки і обидві палати розпущені і весь народ буде положенні облоги». Тобто, в країні мав утвердитись тоталітарний режим на чолі з імператором без представницького органу – парламенту. За ідеєю Кіта Іккі, в Японії при імператорові лише мала діяти консультативна рада: «Буде створена Консультативна Рада по наданню допомоги імператору. Члени цієї Ради будуть призначатися імператором, Рада буде складатися з п'ятдесяти членів» [17].

Протягом багатьох десятиліть керівники Японії заклали у свідомість населення ідеї про «божественне» походження імператора та його владу, священність його особистості та непорочності. Дана тотальна обробленість населення надала свої позитивні для правителів результати. Навіть ті, хто починав розуміти пагубність

цього шляху, неодмінно заперечували його відповідальність за цю політику та стверджували, що війна буде проходити не дивлячись на його бажання і відома. Багато хто стверджував, що здатні померти за імператора хай тільки натякне [57, с. 171].

Таким чином, величезний досвід діяльності імператорської влади, розвиток культу особи імператора досягнула власного квінтесенції на початку ХХ ст. Саме в цей період міфологічні, релігійні, морально-політичні ідеї, пристосовувалися до тогочасної реальності, виступили міцною базою тенноїзму в Японії. Взавши на озброєння концепцію божого походження імператора та його регалій влади, народний устрій держави оголошено унікальним і єдиним вірним. За безмежне кохання імператора, за здійснення рятівної ролі священника сінтоїстського культу, в результаті чого японці можуть досягнути власний «дійсний шлях».

Тому не стало випадковим культ імператора став найбільш поширен серед військово-фашистського середовища, яке, проголошувало рятівну роль Японії у «відродженні Азії», розпочало у 1930-х рр. загарбницьку зовнішню політику, щойно встановившись при владі у Японії [69, с. 185].

На початок 30-х років ХХ ст. помітилася достатньо реальна відмінність між ідеологами крайнього нацизму і поміркованими консерваторами. Молоді, завзяті японці згурпувалися навколо нацистів. Консерватори, які важко переносили соціальні зміни і потрясіння долали їх, спираючись на традиційні інститути Японії, заручившись підтримкою високородних, найвпливовіших городян держави. Сідехара Кідзіро (1872-1951) в часи другого заміщення посади міністра закордонних справ упродовж 1929–1931 рр. захищав тенденцію мирного співіснування із сусідніми країнами, особливо наголошуючи на зближенні з Китаєм, він також наголошував на скороченні збройних сил Японії. Його мирна позиція і розуміння

важливості підтримки миру найменували «дипломатією Сідехари» [69, с. 212].

Найбільш активні прихильники націоналістичних поглядів вдало пропагували свої погляди на організацію політичного життя. Наприклад, одним з головних завдань Товариства «Чорний дракон» стало піднесення бойового духу та збільшення звитяг японського народу [69, с. 217]. До початку модернізаційних процесів у японському суспільстві повага до військових була настільки малою, що солдати поза службою одягали цивільний одяг [69, с. 217].

У цілому, військові, що входили до кабінету міністрів на чолі з Ямагато, були прихильниками досить поміркованих дій. Японське військове проникнення у країнах Південно-Східної Азії трактувалося ними як цивільна справа. Прихильники націоналістичних поглядів вважали їх дії недостатньо активними, а самих членів кабінету Ямагато іменували наступним чином: «військові бюрократи», «раби мерзенного цивільного керівництва» [69, с. 128].

Звичайно, прихильники націоналістичних ідей були й в уряді Ямагато, але проявити себе в повній мірі вони змогли лише після відставки останнього. Військові-націоналісти після цього надалі отримали безліч нових можливостей для поширення ідей і залучення нових активістів на свій бік. Збільшення в уряді та колах, наближених до очільників держави, націоналістів змінив баланс сил між політичними угрупованнями, що мали вплив на імператора [69, с. 130].

Японія ніколи особливо не дотримувалася демократичних принципів, а з кожним десятиліттям першої половини ХХ ст. усе сильніше, за зразком Німеччини та СРСР, схилялася до тоталітарного керівництва. Звичайно, Японську державу не можна в повній мірі порівнювати ні з Німеччиною, ні з СРСР. Прагнення зберегти свою культурну ідентичність, яке прослідковувалося в Японії паралельно зі

спрямуванням до модернізації, надало особливі риси державотворчим процесам в цій країні у 1930-х рр., дещо відокремивши її від країн тоталітарного спрямування.

У першу чергу, варто згадати, що чинники, які призвели до становлення тоталітарних режимів, кардинально відрізнялися. Для СРСР та Німеччини здебільшого це була реакція на результати Першої світової війни. Натомість, участь Японії у бойових діях 1914–1918 рр. зводилася лише до нечисленних військових операцій по захопленню тих же німецьких володінь у Тихому океані, захопленні радянських територій (Далекий Схід та Північний Сахалін). Японія мала лише близько п`яти тисяч загиблих у цих військових операціях, що аж ніяк не співмірно з результатами політичних катаклізм на межі другого та третього десятиліть для Німеччини та СРСР. Зважаючи на це, можна зустріти таке твердження: «Японський варіант тоталітаризму є найбільш «чистим» і «бездомішковим» випадком світового тоталітаризму, який наповнювався абстрактними міркуваннями і поетичними емоціями» [36, с. 65]. Визначальним каталізатором для японців стало прагнення здобути повагу міжнародної спільноти, визнання рівності у світовій політиці. Японія мала значні успіхи промислового характеру, здобула колоніальні володіння (Тайвань, Корея, Південний Сахалін, острови в Тихому океані), однак, не дивлячись на це, західноєвропейські країни продовжували вважати Японію гравцем другого рівня у міжнародних відносинах [36, с. 65].

Зважаючи на таку зовнішньополітичну ситуацію, японці продовжували активно використовувати свою міфологію для піднесення національної самоідентифікації. Головним прикладом для наслідування проголошувався Дзімму, який вважався міфічним першим імператором. Згадувалися перекази з часів Стародавньої історії та доби Середньовіччя, принципи підданства персонажів цих

епох оголошувалися зразковими [43, с. 160]. Підкреслювалася безперервність державотворчих традицій, які характеризувалися як унікальні [36, с. 66].

Значну увагу японський тоталітаризм приділяв сімейному кладу. Основою суспільства була патріархальна сім'я, яка переходила у розуміння держави-сім'ї. Імператор у цій суспільній ієрархії був і за батька, і за матір для усього народу [39, с. 151]. Із конфуціанства була взято абсолютну повагу до людей поважного віку. За переконанням японців, це додавало міцності японському суспільному укладу, а система державного управління стала геронтократичною [36, с. 66].

Для того, аби бути очільником усього народу, виходячи з такої ідеології, японському імператорові навіть не треба було ініціювати створення провідної політичної партії. Він і без такого політичного інструмента вважався главою держави. Крім того, це давало підстави проголошувати усі протиріччя, що виникали через політичні уподобання, оголошувати другорядними [48, с. 94].

Особливість тоталітарного режиму у Японії полягає ще й в тому, що у порівнянні з іншими тоталітарними державами, майже не застосовувалися репресії: лише кілька тисяч людей, переважно тих, хто дотримувався комуністичної ідеології. Навіть з початком захоплення китайських територій, після 1937 року, коли японська тоталітарна система досягла піку свого розвитку, за звинуваченням політичного характеру було страчено лише одного громадянина Японії – Одзакі Хоцумі, який виявився інформатором рядянського розвідника Ріхарда Зорге). Таку м'яку реакцію можна пояснити переконанням японців, що вони не можуть бути ворогами один одному. Навіть, якщо японець вчиняє якісь дії на шкоду своїй державі, то пізніше він усе ж таки зрозуміє належність до свого народу і буде «виправлятися» [36, с. 68]. Тож, жорстоким діям піддавалися здебільшого іноземні громадяни, які взагалі вважалися ніби

предметами неживої природи. Таке сприйняття супротивників освітлює вчинки японців стосовно них [36, с. 69].

За допомогою міфологічних подій формувалося розуміння надцінностей саме японського етносу, їх переважання над громадянами інших країн. Міфологія формувала єдність японців, їх сприйняття самих себе як «унікального народу». Це підкреслювалося численними характеристиками: безперервність правлячої династії, почуття вірнопідданства, відчуття родинних обов'язків, надання переваги цінностям колективу над своїми особистими. Духовні цінності для японців є набагато важливішими, ніж матеріальні, а найвище значення надається державі. Зважаючи на це, померти заради держави або імператора вважалося за честь і не викликало страху у японців. Особливість представника японського народу підкреслювалося ще й твердженнями про те, що японцем можна тільки народитися, а представник іншого народу не зможе їх зрозуміти [41, с. 52].

Всі зазначені «цінності» сформували протягом сучасності, але презентувалися як дуже старі та одвічні. Кожна дія затверджувалась прикладом з минулого, кожний лозунг знаходив відповідність у старих манускриптах. Заслухавши суттєво новий тип особистості, японський тоталітарний лад не наголошував на завданнях з виховання «новітньої особи», але й не розривав зв'язки із минулою мораллю – він став впевнений в тому, що єднає часові проміжки [36, с. 69].

Відмінна характеристика від Німеччини і СРСР, в котрих основна підтримка ладу забезпечувалась мешканцями міст, в Японії сільське населення найбільше вплинуло на формування тоталітарної ідеології.

Концепція поширення японської території, поділялась не тільки словами, але це не змогло перетворити їх з інтровертів в екстравертів. У зв'язку з цим ідеї з захоплення сусідніх держав мали лише обмежені

дії, переселенський проєкт (головним з них була міграція до Маньчжурії) зазнав краху [36, с. 70]. Шлях держави на завоювання і змодельовання простору, який розширювався, суперечив «національному характеру» – особистому та історичному досвіду, що спрямовувався в першу чергу на захоплення прикордонного простору [51, с. 211].

Таким чином, не звертаючи уваги на деякі ліберально-демократичні перетворення 1920-х рр., які стали були результатом реформ другої половини XIX ст., в Японії у 30-ті рр. XX ст. сформувалась тоталітарна держава, ідеологія якої засновувалась на звеличенні ролі тенноїзма та сінто-конфуціанської догматики. Саме вони перетворились на основу об'єднання ультраправих та фашистських кіл, а згодом і на загарбницьку політику держави.

ВИСНОВКИ

У наш час проблема формування та поширення ідей паназіатизму в першій половині ХХ ст. стає однією з головних тем в історичних дослідженнях японських, російських, американських істориків, що присвячені Японії періоду модернізації. Після 1945 року цьому явищу увага приділялася не достатньо. Сучасність повертає істориків до проблеми: Японія вела війну для того, щоб «звільнити» Азію чи підкорити континент, встановивши свою гегемонію?

З 80-х років ХІХ ст., фактично у розпал модернізаційних процесів, що сприяли економічному розвитку країни, демократизації суспільного життя та вестернізації традиційної культури, в Японії активно поширюється ідеологія, заснована на синто-конфуціанській концепції. Своє теоретичне оформлення вона отримала у першій половині ХХ ст.

Першочерговим завданням стало подальше посилення культу імператора, що мало створити міцну основу для реалізації агресивної зовнішньої політики та розширення меж країни у подальшому. Якнайкраще цьому сприяло повернення до історичних витоків та синто-конфуціанських традицій.

До кінця 20-х рр. ХХ ст. політична ситуація в Японії відзначалася лібералізмом, що створювало сприятливі умови для подальшої демократизації країни.

З посиленням політичної ролі воєнних кругів відбувається згортання демократизації суспільства та посилення влади імператора, спираючись на культ якого військові кола намагалися реалізувати фашистські загарбницькі ідеї.

В основі ідеології політичного розвитку Японії 30-х років ХХ ст. стають принципи кокутай, що передбачали:

– божественне походження і безперервність імператорської династії та імперії;

- «природність» культу імператора;
- вшанування підданими імператора не з почуття обов'язку, а виходячи з природного прояву їх сердець і віри в його божественність;
- єдність релігійного обряду та управління державними справами;
- божественність чеснот імператора з однієї сторони та чеснот рядових японців з іншої;
- месіанська роль Японії у відродженні Азії.

Поширюючи ці положення та призупинивши дію Конституції, імператор та його військове оточення узурпували всю політичну владу в країні без натяку на будь-яку демократію.

Японія, яка була не надто демократичною державою, почала йти шляхом Німеччини та СРСР до тоталітаризму. Характерними рисами тоталітарного режиму Японії були:

- очолює країну не харизматичний лідер, а потомок богів – імператор;
- японський варіант тоталітаризму вважають найбільш «чистим» і «бездомішковим», наповнений абстрактними міркуваннями і поетичними емоціями;
- однією з основ японського тоталітаризму – патріархальна сім'я;
- відсутній культ молодого оголеного (напіводягненого) тіла як наслідок комплексу тілесної неповноцінності;
- відсутність єдиної пануючої партії: імператор очолював не партію, а весь народ;
- відсутність репресій проти японців;
- існування «культу героя» (камікадзе).

На відміну від нацистської Німеччини уряд Японії ніколи не проводив відкритої расової політики. Расистські погляди японців

були направлені в більшій мірі на держави та народи Заходу, ніж азіатські.

Однією зі складових державної ідеології Японії першої половини ХХ ст. стала націоналістична концепція сутності її культури і суспільно-історичного розвитку. Ідеологічні теоретики прикладали чимало зусиль для доведення «особливих», «специфічних» рис національного культурного спадку.

Принципи кокутай дали підставу ідеологам Японії висунути твердження про «специфічність» країни. «Специфічне» в даному випадку означало ті основи культури, які відрізняють Японію як від країн Заходу, так і Сходу. Воно передбачало:

- природність шляху розвитку країни («дух гармонії»);
- «японський дух»: єдність розвитку індивіда і сім'ї з розвитком держави;
- «чистий націоналізм»: заперечення прогресивного європейського шляху розвитку та його здобутків;
- подолання «вузького японізму», що має сприяти утвердженню суб'єктивності Азії в світовій історії.

Ці «специфічні» риси Японії, на думку ідеологів першої половини ХХ ст., обґрунтовують месіанську роль країни у «відродженні Азії», тобто звільнення азіатських країн від колоніального панування західних держав та їх розвиток вказаним богами шляхом.

Таким чином, в першій половині ХХ ст. в Японії з новою силою відродились синто-конфуціанські традиції, на основі яких була сформована якісно нова ідеологічна система, що сприяла посиленню культу імператора та влади воєнної аристократії, та закладені теоретичні основи агресивної зовнішньої політики у 30-х рр. ХХ ст. та під час Другої Світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аракава Д. Синтоизм и традиционные ценности японцев / Д. Аракава // История, политика, культура стран АТР. – 2005. – №1. – С. 63-74.
2. Бельсор А. Японское общество / А. Бельсор. – СПб.: Изд. В.О. Павтора и Г.В. Малаховского, 1905. – 363 с.
3. Васильев Л.С. История религий Востока (религиозно-культурные традиции и общество) / Л. С. Васильев. – М.: Высшая школа, 1983. – 368 с.
4. Верисоцкая Е.М. Идеология японского экспансионизма в Азии в конце XIX – начале XX в. Ч.1-2 / Е. М. Верисоцкая. – М.: Наука, 1990. – 361 с.
5. Виолис А. Япония и ее империя / А. Виолис. – М.: ОГИЗ. СОЦЭКГИЗ, 1934. – 144 с.
6. Гладченков А. И. Синтез традиций и инноваций в современной японской культуре / А. И. Гладченков // Вопросы философии. – 1983. – № 4. – С.127–136.
7. Гришелева А. И. Формирование японской национальной культуры (конец XVI – начало XX вв.) / А. И. Гришелева. – М. : Наука, 1986. – 286 с.
8. Гришелева Л. Д. Эволюция концепции японского национализма и традиционная культура / Л. Д. Гришелева // «Дух Ямато» в прошлом и настоящем / Отв. ред. И. А. Латышев. – М. : Наука, 1989. – 210 с.
9. Головнина Н. А. О новых тенденциях в идеологии левого и правого экстремизма в Японии / Н. А. Головнина // Япония 1979. Ежегодник. – М. : Наука, 1980. – С. 221–230.
10. Девіс Норман Європа: історія / Норман Девіс. – Вид. 2-ге. – К. : Основи. – 2001. – 1794 с.
11. Жуков Е. М. К вопросу об оценке «революции Мейдзи» / Е. М. Жуков // Вопросы истории. – 1968. – № 2. – С.51–57.

12. Загорский А.В. Япония и Китай: Пути общественного развития в оценке японской историографии / А.В. Загорский. – М.: Наука, 1991. – 192 с.
13. Закон о выборах депутатов в нижнюю палату парламента (29 марта 1925 г.) / Под ред. Гафурова Б. Г., Зубока Л. М., Майского И. М., Перевертайло А. С. и др. – М. : Издательство социально-экономической литературы, 1960. – С. 725–726.
14. Закон об охране общественного порядка (22 апреля 1925 г.) // Хрестоматия по новейшей истории (1917-1939). Документы и материалы / Под ред. Гафурова Б.Г., Зубока Л.М., Майского И.М., Перевертайло А.С. и др. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – С. 726-727.
15. Зарин В. А. Запад и Восток в мировой истории XIV – XIX вв. (Западные концепции общественного развития и становления мирового рынка) / В. А. Зарин. – М. : Наука, 1991. – 264 с.
16. Зарубина Н. Н. Модернизация и хозяйственная культура / Н. Н. Зарубина // Социс. – 1997. – № 3. – С. 46–54.
17. Зарубина Н. Н. Самобытный вариант модернизации / Н. Н. Зарубина // Социс. – 1995. – № 3. – С. 46–51.
18. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Л. Зашкільняк. – Львів: ПАІС, 2007. – 312 с.
19. Иванов М.И. Рост милитаризма в Японии / М.И. Иванов. – М.: Воениздат, 1982. – 159 с.
20. История Японии: В 2 т. / под ред. А.Е. Жукова. – М.: Наука, 1998. – 703 с.
21. Китай очима Азії. Колективна монографія / Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України ; Українська асоціація китаєзнавців. – Київ, 2017. – 316 с.

22. Конституция Японской империи (11 февраля 1889 г.) / Хрестоматия по всеобщей истории государства и права : Учебное пособие / Под ред. З. М. Черниловского. – М. : Фирма Гардарика, 1996. – С. 268–271.
23. Кошкин А. На пути к большой войне / А. Кошкин // Азия и Африка сегодня. – 2001. – №11. – С. 41-47.
24. Кошкин А. На пути к большой войне / А. Кошкин // Азия и Африка сегодня. – 2001. – №12. – С. 45-51.
25. Кошкин А. На пути к большой войне / А. Кошкин // Азия и Африка сегодня. – 2002. – №1. – С. 62-67.
26. Латышев И.А. Внутренняя политика японского империализма накануне войны на Тихом океане / И.А. Латышев. – М.: Госполитиздат, 1955. – 231 с.
27. Латышев И.А. Япония, японцы и японоведы / И.А. Латышев. – М.: «Алгоритм», 2001. – 823 с.
28. Лещенко Н. Ф. К вопросу о внутренних факторах развития капитализма в Японии / Н. Ф. Лещенко // Дискуссионные проблемы японской истории / Под ред. В. С. Свиткова. – М. : Наука, 1991. – С. 127–153.
29. Мазуров И. В. Японский фашизм. Теоретический анализ политической жизни Японии накануне Тихоокеанской войны / И. В. Мазуров. – М.: Наука, 1996. – 216 с.
30. Мазуров И. В. Япония в период перехода к капитализму / И. В. Мазуров. – Хабаровск : ДВАГС, 2001. – 73 с.
31. Макаренко В. В. Характер и особенности политической трансформации японского общества в условиях генезиса империализма / В. В. Макаренко // Восток и мировое обществознание. Зарубежные концепции развития освободившихся стран / Под ред. Ж. Д. Смиренской, М. Н. Брусиловской. – М. : Наука, 1991. – С. 36–72.
32. Макарчук О.И. Аннексия Кореи Японией в 1908 – 1910 гг. / О.И. Макарчук // Новая и новейшая история. – 2010. – №3. – С. 153-157.

33. Марков А. К. Имперские притязания националистов / А. К. Марков // Азия и Африка сегодня. – 1987. – №7. – С. 29-31.
34. Меморандум Танака Гиити (25 июля 1927г.) // Хрестоматия по новейшей истории (1917 – 1939). Документы и материалы: В 2т. / Под ред. Б.Г. Гафурова и др. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – Т.1. – С. 732-739.
35. Мещеряков А. Н. Самоидентификация японцев в отношениях с Западом и приемы преодоления национальных комплексов / А. Н. Мещеряков // Историческая психология и социология истории. – 2009. – № 2. – С 27–41.
36. Мещеряков А. Н. Историко-культурные особенности японского тоталитаризма / А. Н. Мещеряков // История и современность. – 2009. – № 2. – С. 61–77.
37. Мещеряков А. Н. Внешний фактор в истории Японии и проблема национальной самоидентификации / А. Н. Мещеряков // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. – 1992. – № 4. – С. 15–21.
38. Мещеряков А. Н. Модернизационный опыт Японии / А. Н. Мещеряков // Знание – сила. – 2010. – № 11. – С. 71–78.
39. Мещеряков А. Н. Японский тэнно и русский царь: телесные функции / А. Н. Мещеряков // Вопросы философии. – 2003. – № 3. – С. 140–153.
40. Молодяков В.Э. Борьба Тосио Сиратори за «укрепление» Антикоминтерновского пакта 1938 – 1939 гг. / В.Э. Молодяков // Япония. Ежегодник. – 2001 – 2002. – С. 331-362.
41. Молодяков В. Э. «Школа национальных наук» и формирование японской идеи / В. Э. Молодяков // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. – 1994. – № 3. – С. 45–53.
42. Молодякова Э.В. Истоки и корни японского национального характера / Э.В. Молодякова, С.Б. Маркарян // Проблемы Дальнего Востока. – 1994. – №3. – С. 155-163.

43. Молодякова Э. В. Опыт столетней модернизации Японии / Э. В. Молодякова, С. Б. Маркарьян // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. – 1993. – № 2. – С. 99–109.
44. Молодякова Э. В. Японское общество: Книга перемен / Э. В. Молодякова, С. Б. Маркарьян. – М. : Институт востоковедения РАН, 1996. – 256 с.
45. Накорчевский А. А. Синто / А. А. Накорчевский. – СПб. : Азбука-классика ; Петербургское востоковедение, 2003. – 448 с.
46. Норман Герберт Е. Становление капиталистической Японии Е. Норман Герберт. – М.: Издательство иностранной литературы, 1952. – 231 с.
47. Пасков С.С. Японская буржуазная историография японского империализма в конце XIX – первой трети XX века / С.С. Пасков // Вопросы истории. – 1977. – № 3. – С. 85-95.
48. Пильняк Б. А. Корни японского солнца / Б. А. Пильняк. – Ленинград : Прибой, 1927. – 186 с.
49. Попов В. А. Формирование социально-экономической структуры японской деревни / В. А. Попов. – М. : Наука, 1987. – 321 с.
50. Поспелов Б.В. Идеологические течения современной Японии / Б.В. Поспелов. – М.: Мысль, 1988. – 299 с.
51. Пронников В. А. Японцы (этнопсихологические очерки) / В. А. Пронников, И. Д. Ладанов. – М. : Наука, 1985. – 348 с.
52. Райх В. Психология масс и фашизм / В. Райх. – СПб. : Университетская книга, АСТ, 1997 – 380 с.
53. Савин А.С. Японский милитаризм в период Второй Мировой войны (1939 – 1945 гг.) / А.С. Савин. – М.: Наука, 1979. – 239 с.
54. Садао Араки. Задачи Японии в эпоху Сиова // Танин О. Иоган Е. Военно-фашистское движение в Японии. – М.: Партиздат, 1933. – С. 251-262.

55. Сапожников Б.Г. Японо-китайская война и колониальная политика Японии в Китае (1937 – 1941 гг.) / Б.Г. Сапожников. – М.: Наука, 1970. – 226 с.
56. Светлов Г. Е. Возврат к религии? / Г. Е. Светлов // Япония 1985. Ежегодник. – М. : Наука, 1986. – С. 225–238.
57. Светлов Г. Е. Путь богов : синто в истории Японии / Г. Е. Светлов. – М.: Мысль, 1985. – 240 с.
58. Сила-Новицкая Т. Г. Культ императора в Японии: мифы, история, доктрины, политика / Т. Г. Сила-Новицкая. – М. : Наука, 1990. – 206 с.
59. Совастеев В. В. Геополитика Японии с древнейших времен до наших дней / В. В. Совастеев. – Владивосток : Издательства Дальневосточного университета, 2009. – 132 с.
60. Совастеев В. В. Либерализм в Японии / В. В. Совастеев // История, политика, культура стран АТР. – 2004. – № 1. – С. 28–46.
61. Соловьев Н.П. Философские взгляды Мики Киёси и общественная мысль в Японии в конце 20-х – начале 30-х годов / Н.П. Соловьев, А.А. Михайлев. – М.: Наука, 1975. – 158 с.
62. Танин О. Иоган Е. Военно-фашистское движение в Японии / О. Танин. – М.: Партиздат, 1933. – 272 с.
63. Хани Горо. История японского народа / Горо Хани. – М. : Наука, 1965. – 183 с.
64. Харнский К. О. Япония в прошлом и настоящем / К. О. Харнский. – Владивосток : Окрлит, 1926. – 412 с.
65. Хорос В. Модернизация в России и Японии / В. Хорос // Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – № 8. – С.70–79.
66. Чудодеев Ю.В. Каткова З.Д. Китай – Япония: любовь или ненависть? / Ю.В. Чудодеев. – М.: Институт Востоковедения РАН, 1995. – 234 с.
67. Шкаруба Л.М. Человек и природа в культуре Японии / Л.М. Шкаруба// Всесвітня література та культура. – 2010. – №4. – С. 27-30.

68. Эйдуc X. Т. История Японии с древнейших времен до наших дней / X. Т. Эйдуc. – М. : Наука, 1968. – 456 с.
69. Японский милитаризм (военно-историческое исследование) / Под ред. Жукова Е.М. – М.: Наука, 1972. – 376 с.
70. Christopher W.A. Szpilman. Fascist and Quasi-Fascist Ideas in Interwar Japan, 1918–1941 / W.A. Christopher // Bruce Reynolds. Japan in the Fascist Era. – London: Macmillan London ltd, 2004. – P. 73-106.
71. Joseph P. Sottile. The Fascist Era: Imperial Japan and the Axis Alliance in Historical Perspective / P. Sottile Joseph // Bruce Reynolds. Japan in the Fascist Era. – London: Macmillan London ltd, 2004. – P. 1-48.
72. Mary L. Hanneman. “Mission in Asia”: Kita Ikki, V.D. Savarkar and radical Nationalism in Early 20th Century Japan and India / L. Mary // University of Washington, Tacoma. – 2009. – №1. – P.16-27.
73. Sven Saaler. Pan-Asianism in Meiji and Taisho Japan – A Preliminary Framework / Saaler Sven. – Tokyo: Erscheinungsort, 2002. – 35 p.
74. Walter A. Skya. Fascist Encounters: German Nazis and Japanese Shinto Internationalists / A. Skya Walter // Bruce Reynolds. Japan in the Fascist Era. – London: Macmillan London ltd, 2004. – P. 133-154.
75. Yoshikawa Yukie. Asia-Pacific Policy Papers Series Japan`s Asianism, 1868 – 1945 dilemmas of Japanese modernization / Yukie Yoshikawa. – Washington: D. C. – 2009. – 147 p.